

Karl Marx'ın edebi dünyası ve dünya edebiyatının çalışmalarındaki yansımaları

Emre Bayır

Karl Marx ve Dünya Edebiyatı

S. S. Praver

Çeviri: Ezgi Kaya – Selin Dingiloğlu

Yordam Kitap, İstanbul, 2019

Yordam Kitap 2019 yılının başında Karl Marx'ın edebi dünyasını ve edebiyatla ilişkisini merak edenler için çok değerli bir iş ortaya koyarak S. S. Praver'in *Karl Marx ve Dünya Edebiyatı* kitabını Türkçeye çevirerek yayımladı.

Marx'ın kendi külliyatını ve Marx'ın edebiyatla ilişkisini konu alan literatürün derinlemesine incelenmesiyle yazılan bu değerli kitabın, yazarın ifade ettiği gibi ne Marksizm üzerine bir kitap ne de bir Marksist edebiyat kuramı inşa etmeyi

amaçlıyor.¹ S. S. Prawer bu eserinde Marx'ın kendi edebi zevkini, hayatının çeşitli dönemlerinde edebiyata dair yaklaşımlarını, edebiyatla doğrudan ilişkili olmayan yazılarındaki edebi dünyasının yansımalarını ve pek çok roman, şiir, ve oyunu burarlarda nasıl ve hangi amaçla kullandığını sergilemeye çalışıyor.

Karl Marx ve Dünya Edebiyatı Marx'ın tekil eserlerindeki edebi eserlere dair atıflarını dizin halinde toplayan veya Shakespeare, Dante, Goethe gibi ünlü yazar ve şairlerle birebir ilişkisini sıralayan bir makaleler topluluğu değil. Kitap, Marx'ın gençlik dönemlerindeki edebiyata yaklaşımından ve edebi girişimlerinden başlamak üzere, edebiyatın siyasi mücadelesi ile şekillenen tüm yaşamındaki praksis ve ideolojisindeki yansımalarını, edebiyatçılarla kurduğu ilişkileri, teorik yazımında edebi eserleri kullanım tarzını ve amaçlarını bir bütün olarak sergiliyor.

Kitap kurtluğu ve edebiyat beğenisi

Marx onu tanıyan herkesin neredeyse istisnasız söylediği gibi gerçek bir kitap kurduydü. Daha çocukluk zamanlarından itibaren klasik antik dönem edebiyatına yakın ilgi duymuştu. Cervantes, Shakespeare, Goethe, Dante gibi büyük yazar ve şairlerin muhtemelen tüm eserlerini okumuştü. Bunun dışında eğlence olsun diye kendi döneminin romanlarını okuyordu.

Prawer kitabında Marx'ın edebi mükemmellik listesinde Homer, Eshilos, Ovid, Lukretius, Shakespeare, Cervantes, Goethe, Heine, Dante, Diderot, Cobbett, Balzac ve Dickens'in yer aldığına işaret ediyor.² Aslında Prawer'in kitabında yer verdiği bir anket de Marx'ın edebiyat beğenisine ışık tutar. 1865 yılında kızlarının bir oyun olarak aile üyeleri ve Engels'in de aralarında bulunduğu misafirlerin yanı sıra babalarına da doldurttuğu bu ankette Marx, "En sevdiğiniz uğraş" sorusuna "Kitap kurtluğu" cevabını verirken en sevdiği şairlerin Shakespeare, Eshilos ve Goethe, en sevdiği yazarın ise Diderot olduğunu söyler.³

Shakespeare için ayrı bir paragraf açmak, bu büyük oyun yazarı ve şairin Marx'ın hayatındaki yerini anlatabilmek için son derece gerekli. Shakespeare'in eserlerine yabancı olmayan okuyucular Marx'ın Shakespeare'i bir imgeler, metaforlar, alıntılar hazinesi olarak kullandığına çok kez şahit olmuştur. Marx Shakespeare'i oyunlarını ezbere bilecek kadar seviyordu. Marx ailesinin evinde Shakespeare kültü salgını vardı. Shakespeare'in ünlü eseri *Kuru Gürültü*'nün karakterlerinden birinin adına ithafen "Dogberry Kulübü" adında Shakespeare okuma topluluğu kurmuşlardı. Kızı Eleanor bu konu hakkında şöyle söyler: "Shakespeare'e gelince, evimizin

1 S.S. Prawer, *Karl Marx ve Dünya Edebiyatı*, çeviri: Ezgi Kaya ve Selin Dingiloğlu, İstanbul: Yordam Kitap, 2019, s. 11.

2 a.g.e, s. 350.

3 a.g.e, s. 341.

İncil'i gibiydi, elimizden ve dilimizden pek düşmezdi.”⁴

Marx'ın estetik anlayışı gerçekçidir. Fakat bu gerçekçilik hayattan alınan işlenmiş parçaların edebiyat şeklinde sunulduğu değildir. Praver'in kaleminden aynı şekilde aktaralım:

Sevdiği oyunlar ve romanlar genellikle “hayata sadıktır”, yani karakterler bireyselliklerini, hatta tuhaflıklarını ortaya koyarlar, ancak yine de kendi türlerinin ve durumlarının tipik örneklerini oluştururlar. Karakterler yazarların kendi inançlarının borazanı olmamalıdır; gerçek toplumlarda onlar gibi olan karakterlerin sergilediklerine benzer bir zihinsel işleme ve toplumsal eyleme dayanan bir iç mantık ve tutarlılık sergilemelidir.⁵

Edebiyata yaklaşımı ve sanatta gelişme

Sanatın gelişiminin kökleri toplumsal iktisadi gelişmeye sıkı sıkıya bağlıdır. Sanata maddi üretim araçları ve toplumsal maddi ilişkiler bağlamında yaklaşılması gerekir. Marx bunu birçok farklı eserinde derinlemesine açıklar. Praver referans göstermediği bir paragrafta Marx'ın bir yazısında sanatın tarihi diye bir şeyin olabileceğini reddettiğini aktarıyor fakat bununla kastettiği şeyin, üretildiği ülke ve dönemin toplumsal ve ekonomik tarihini dışarıda bırakan bir sanat tarihinin olmayacağı olduğunu ekliyor.⁶ Marx'ın *Grundrisse*'de mitoloji ve sanat hakkında bu bağlamda söylediği akıldaki kalıcı şu parçayı okumakta fayda var:

Örneğin... Yunan sanatının ... zamanımızla ilişkisini ele alalım. Yunan mitolojisinin yalnızca Yunan sanatının cephaneliği olmakla kalmayıp o sanatı besleyen toprak görevini de yerine getirdiği bilinir. Yunan imgelemine esinleyen ve böylelikle Yunan sanatının temelini oluşturan doğayı ve ilişkileri görüş tarzı, *selfactors*⁷ ile, demiryolları ile, lokomotiflerle ve elektrikle işleyen telgrafla bağdaşır mı? Bir *Vulkanus*, Roberts ve ortakları [dönemin ünlü *selfactors* üreticisi -EB] yanında nedir ki; Jüpiter paratonerin, Hermes⁸ *Crédit mobilier*'nin yanında nedir ki? Her mitoloji, doğa güçleri üzerinde hayal alanında ve hayal aracılığıyla egemenlik kurar ve o güçlere biçim verir: Onun için doğa güçleri gerçekten egemenlik altına alınınca, mitoloji de ortadan kaybolur.⁹

4 a.g.e, s. 337 ve 345.

5 a.g.e, s. 357.

6 a.g.e, s. 354.

7 Otomatik iplik eğirme makineleri

8 Vulkanus Roma mitolojisinde ateş ve maden tanrısı; Jüpiter Roma mitolojisinde yıldırım tanrısı; Hermes Yunan mitolojisinde hırsızların ve tüccarların tanrısı. Marx'ın bir bankayla hırsızlar tanrısını karşılaştırırken müthiş bir zevk aldığı tahmin edebiliriz

9 Karl Marx, *Grundrisse*, Birinci Cilt, çeviri: Arif Gelen, Sol Yayınları, 2013, s. 45.

Marx'ın burada anlatmak istediği çok açık; kapitalist üretim tarzı antik dönem edebiyatına hayat veren mitolojik dünyayı metal çarkların arasında paramparça etmişti. Fakat bu durum antik çağ edebiyatını hiçbir şekilde küçültmez. Marx *Grundrisse*'de aynı bölümde şunları da yazar:

Bir adam çocuksuluğa düşmeden çocukluğa dönemez. Ama o, çocuğun saflığından hoşlanmaz mı ve daha yüksek bir düzeyde onun gerçeğini yeniden-üretme özlemi duymaz mı? ... İnsanlığın tarihsel çocukluğu, bir daha asla dönülmeyecek olan insanlığın o en güzel açılma dönemi, niçin bizi sonsuzluğa kadar büyülemekte devam etmesin? ... Onların sanatının bizi büyülemesi, o sanatın içinde büyüdüğü toplumun ilkel niteliği ile çelişki oluşturmaz. Bu büyüleme, tersine, bunun sonucudur ve o sanatın doğmuş olduğu ve ancak doğabileceği, yeteri kadar olgunlaşmamış toplumsal koşulların hiçbir zaman geri gelemeyeceği gerçeğine bağlı bir büyülemedir.¹⁰

Kapitalizmde sanat ve sanatçı, komünizmde sanat tasavvuru

Kapitalist üretim tarzının gelişimiyle birlikte her şey birer metaya dönüşme eğilimindedir, buna sanat eseri de dahil. Praver, *Komünist Manifesto*'dan alıntılarla kısa pasajlarla kitabında bu gerçeğe yer vermiştir. *Manifesto*'da rahibi de şairide bilim adamını da kendi ücretli işçisi yapan bir burjuvazi vardır. Şiir de doğal olarak modern dünyada bir metadır ve bu dünyanın ekonomik yasalarına tabidir. Üstelik yine *Manifesto* her çağın hâkim fikirlerinin her zaman hâkim sınıfların fikirlerini yansıttığını ilan etmiştir.¹¹

Marx Avrupa Romantizmine her zaman mesafeliydi. Ona göre Avrupa Romantizminin siyasi doğası güzel sözlerden ibaret bir bulut altında maddi çıkarları, bencilliği ve sınıf mücadelesinin bütün sıradan ve gaddar eşlikçilerini gizliyordu. Romantiklerin sözlerinin işlevi insanları hareketsizliğe sevk etmek; baskı ve sömürüyle mücadele edebilecek olanların boyun eğmesini sağlamaktı.¹² Burjuvazi şiiri piyasaya sunmuş şairleri de ücretli üreticilere çevirmişti. Romantikler başlarına birer hale taktıklarını düşünürken boyunlarında burjuvazinin tasmaşının olduğunu göremiyorlardı.

Tüm bunların yanında Marx'ın, sanat eserlerinin kapitalist üretim ilişkileri altında sadece ama sadece sıradan birer metaya dönüştüğünü düşündüğünü söylemek ise hiç doğru olmaz. Gerçek bir edebiyatçının egemen ideolojiye üstün gelebildiğini en iyi Marx'ın kendisi biliyordu. Egemen ideolojiye üstün gelen bir yazar kendisi için görece bir yabancılaşmamış emek alanı bulabilir, kendini önemli ölçüde tam bir insan olarak ifade edebilir. Ayrıca bir sanat eseri tüketim sırasında tam anlamıyla

10 a.g.e, s.46.

11 Praver, *Karl Marx ve Dünya Edebiyatı*, s. 132-133.

12 a.g.e, s. 152.

var olurken, tüketildikten sonra da var olmaya devam eder, bu nesneden bin yıllar sonra dahi keyif alınmaya devam edilebilir.¹³ Marx *Grundrisse*'de “hâlâ yarı-sa-natsal, yarı kendi başına bir amaçtır” dediği zanaatçıların ve lonca üyelerinin emeği karşısında kapitalist ile işçi arasındaki ilişkide “emeğin bütün sanat karakterini yitirisi ölçüsünde” mekanikleştiğini, soyutlaştığını, biçimsel bir etkinlik haline geldiğini öne sürer.¹⁴ Buradan yola çıkarak denebilir ki amacını kendinde barındıran eserler vermeye çalışan bir sanatçı sanatsal olanı ortaya çıkarmayı başarabilir.

Peki, Marx'a göre komünist topluma doğru yol alırken sanatın durumu, komünizmde sanatın yeri ne olacaktır? Praver pekala bu soruları da kitabında cevaplamaya çalışıyor. Praver, Marx ve Engels'in bazı eserleri başkaları tarafından notaya geçirilen Mozart'ı ve pek çok ayrıntısının icrasını öğrencilerine bırakan Raphael'i örnek gösterdiğini aktarıyor. “Bu onlara, sadece daha çok değil, aynı zamanda *daha iyi* edebiyat eserlerinin üretiminde ‘örgütlenmenin’ oynayabileceği role dair umut” vermektedir.¹⁵ Praver'in yaptığı alıntıda Marx sanatın tekil ve eşsiz bireylerde yoğunlaşmasının kitlelerde bu yeteneğin bastırılması sayesinde, işbölümünün bir sonucu olduğunu ileri sürer. Komünist toplum sanatçıyı hem işbölümünden kaynaklı yerel ve ulusal sınırlılıktan hem de sadece bir ressam veya bir heykeltıraş olmasını zorunlu kılan etiketlerden özgürleştirecektir. “Komünist bir toplumda ressamlar olmayacaktır; olsa olsa –başka şeylerin yanı sıra– resim de yapan insanlar olacaktır.”¹⁶

Bu bölümü bitirmeden tekrar kapitalizmde sanatçının durumuna dönelim. Praver çok yerinde bir şekilde Marx'ın sanatçıların nasıl lümpen proletaryanın bir parçası haline gelebildiğine dair yazdıklarına da eserinde yer vermiş. *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*'nde yazar bozuntuları ve bohemler bu dağınık, oradan oraya savrulan yığınımın bir parçası olarak resmedilmişti. Praver Marx için şöyle diyor: “Marx bohem bir entelektüel değildi –hem yazılarında hem de kişisel yaşamında bohem tavırlara ve davranışlara, Viktorya döneminin orta sınıfının daha muhafazakâr teme silcilerinin sergilediği kadar mutlak bir hoşnutsuzlukla bakmaktaydı.”¹⁷ Kuşkusuz Praver son derece haklı. Fakat eksik bıraktığı noktayı yine biz tamamlayalım: Marx bohem tavırlara karşı son derece hoşnutsuzdu çünkü bohemlik Marx'ın karakteriyle kesin bir zıtlık teşkil ediyordu. Marx bir dava adamıydı ve sapına kadar devrimciydi. Devrimci saflardan bohemliği ve bohemliğe duyulabilecek en küçük özentiliği uzak tutmak da sanırız ki Marx için fazlasıyla önemli bir politik meseleydi.

13 a.g.e, s. 352.

14 Karl Marx, *Grundrisse*, s. 200. ve 370.

15 Praver, *Karl Marx ve Dünya Edebiyatı*, s. 108.

16 a.g.e, s. 108.

17 a.g.e, s. 169.

Marx'ın siyasi mücadelesinde edebiyatçıların yeri

Marx yetenekli edebiyatçıların politik bir mücadelede önemli bir rol oynayabileceğine yürekten inanıyordu. Bu sanatçıların derin gözlem güçleri, okuyucuların zihninde kalan imgeler yaratma becerileri, eleştiri yapmaktan imtina etmeyişleri ve hatta zeki, hırçın, saygısız ifadeleri politik fikirlerin kitlelerde geniş çapta yayılmasına hizmet edebilirdi. Nitekim Marx tüm siyasi hayatı boyunca Heine, Herwegh, Weerth, Freiligrath gibi zamanının önemli şairleriyle dönem dönem dostane ve politik ilişkiler kurmuştu.

Marx'ın böyle ilişkiler kurduğu şairlerden en önemlisi kuşkusuz Heine'ydi. Heine Marx'ın edebi zevkine uygun işler çıkartıyor ve Marx birçok politik yazısında Heine'nin imgelerinden, metaforlarından yararlanıyordu. Heine'nin Marx'ın yazınındaki etkisi ve onunla kurduğu ilişkiler o kadar önemli ki Praver de kitabının birçok bölümünde Heine'nin adını sık sık zikrediyor. Marx hem edebi zevkine hitap ettiğinden olsa gerek hem de –bizim fikrimizce özellikle– politik ilişkilerinin pamuk ipliğine bağlı oluşu ve bu ilişkiye son derece önem veriş sebebiyle Heine'ye toz kondurmuyor, siyasi kaprislerine dahi her türlü bahaneyi buluyordu.

1844 yılında Marx Paris'te Arnold Ruge ile birlikte *Alman-Fransız Yıllıkları* isimli dergiyi çıkarmak için çalışmalara başladığında Heine ile yakın ilişkiler kurmuştu. Bu dönemde Marx Heine'nin hicivli şiirlerinin son okumasını yapıyor ve birbirlerine dost ziyaretleri yapıyorlardı. Kurdukları dostane ilişkiler Heine'nin sanatına yansıyor ve hicivli ve siyasi şiirlerinde hiç olmadığı kadar radikalleşiyordu. *Alman-Fransız Yıllıkları* yayın hayatına yalnızca bir sayı devam edebilse de Marx Paris'ten ayrılırken Heine'ye karşı onu da bavuluna koyup götürmek istediğini söyleyecek kadar sıcak duygular beslemişti.¹⁸ Fakat kurdukları politik ilişki uzun soluklu olmadı. Birkaç yıl içinde Heine eski radikal çizgisinden uzaklaşmış ve dine geri dönmüştü. Buna rağmen Marx, onun edebi büyüklüğünü hiçbir zaman yadsımamıştır.

Marx 1842 yılında *Rheinische Zeitung* gazetesinin yazı işleri sorumlusu olduğunda Herwegh'i gazete için yazmaya ikna etmişti. Herwegh bir müttefik olarak Marx'ın değer verdiği fakat sonraki gelişimiyle bir hayal kırıklığına dönüşen bir isim olmuştu. Weerth yine aynı şekilde gençliğinde Marx tarafından “Alman proletaryasının ilk ve önemli şairi” şeklinde selamlanırken sonraki yıllarda Marx'tan adım adım uzaklaşmıştı.¹⁹ Freiligrath da 1848'de Marx'ın *Neue Rheinische Zeitung*'da teklif ettiği editöryal görevleri kabul etmiş ve Komünist Birlik'e katılmıştı. Fakat çok geçmeden siyasi mücadelesinin kendisini bir kafese hapsettiğini dile getirmiş, davadan tamamıyla çekilmişti ve hatta Marx'ın gözünde “dönek” haline gelmişti.

¹⁸ a.g.e, s. 69.

¹⁹ a.g.e, s. 140.

Prawer kitabının birçok bölümünde Marx'ın sözünü ettiğimiz bu şairlerle kurduğu ilişkileri ve sanatlarına yön vermeye çalışmasını bol bol anlatıyor. Bizce burada eksik bıraktığı tek nokta Marx'ın her şeyden önce bir devrimci oluşunun vurgulanmayışıdır. Çünkü, eminiz ki Marx tüm bu şairleri davanın içerisine çekmenin ve bilimsel sosyalizmi Avrupa proletaryasının bir anlamda yüreğine işleyecek eserlerin doğmasını sağlamanın devrimci mücadele açısından son derece ciddi bir mesele olduğunu düşünüyordu.

Yazılarında büyük yazarların yeri

Marx'ın gözünde Shakespeare'in değerinden yukarıda bahsetmiştik. Prawer kitabının birçok bölümünde Marx'ın yazılarında onun yarattığı karakterlere nasıl yer verdiğini gösteriyor. Kitapta da görülebileceği üzere Marx'ın belki de en verimli şekilde kullandığı Shakespeare karakteri *Venedik Taciri*'nden Shylock'tur. Sermaye ve hukuk ile ilişkili birçok yazısında onu kullanmıştır. Bunlar içinde en etkili olanlardan birisi kuşkusuz *Kapital*'in ilk cildinde sermayenin kendisinin Shylock görünümüne bürünmesi ve onun ağzından konuşmasıdır.²⁰ Çocuk işçilik üzerine olan bölümde kapitalistlerin çocukları gözü kara bir şekilde yemek arası bile vermeden çalıştırma hakları olduğunu düşünceleri hakkında Shylock'un şu sözlerine yer verir:

Evet, onun kalbi,
Senette böyle yazılı.²¹

Shakespeare'in *Atinalı Timon*'u da Marx'ın parayı anlatırken kullandığı eserlerden biridir. Prawer'e göre paranın temel işlevini bir Elizabeth dönemi tiyatro yazarının modern bir Alman filozofundan daha iyi anlatabildiğini göstermek için Marx, Timon'u paranın eğriyi doğru, alçağı yüce, yaşlıyı genç, korkağı cesur yaptığını anlatması için çağırır.²²

Marx'ın yine Shakespeare'in *Hamlet*'inden ödünç aldığı ve belki de komünist mücadelenin zihninde 150 yılı aşkın süredir en fazla yer edinmiş bir imge vardır ki Prawer pek önemsemeyen geçmiştir. Marx'ın *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*'nde devrimci güçler için kullandığı ihtiyar köstebek imgesi²³ komünist yazında sık sık kullanılmış, görsellerinde yer almıştır.

Diğer yazar ve şairlerden devam edecek olursak, karikatürleştirirken Charles

20 a.g.e, s. 289.

21 Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, çeviri: Mehmet Selik – Nail Satlıgan, İstanbul:Yordam Kitap, 2016, s. 280.

22 Prawer, *Karl Marx ve Dünya Edebiyatı*, s. 112.

23 Karl Marx, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, çeviri: Sevim Belli, Sol Yayınları, 2012, s. 120.

Dickens'a, arketipler yaratırken Goethe'ye, kendisini nitelerken de Horace'a başvurur.²⁴ Politik yazılarında sık sık Heine'nin ateşli ve hicivli mısralarından alıntılar yapar. Modası geçmiş ve miadı dolmuş bir davayı cesurca savunan insanlar için Cervantes'in *Don Kişot*'unu kullanmadan edemez.²⁵ Viktorya döneminin fabrikalarını Dante'nin cehennem tasvirleriyle karşılaştırır.²⁶ Paranın meta karakterini açıklarken Sofokles'in *Antigone*'una başvurur.²⁷ Homeros'un İlyada *Destanı*'nın kahramanları Marx'ın dünyasına sık sık misafir olur. Bu büyük isimlerin yanında daha nice yazar ve şair Marx'ın yazılarında yer almıştır. Bu kadar farklı dönemin ve ulusun edebiyatçılarına bu kadar çok başvurmasını Marx'ın kendini beğenmiş bir entelektüellikle edebi birikimini göstermeye çalıştığı şeklinde yorumlamak doğru olmayacaktır. Marx'ın bu büyük edebiyatçıların geniş imgeler, metaforlar dünyasını okuyucularına anlatmak istediğini en iyi şekilde anlatmak için kullandığına inancımız tam.

Marksistler için Marx'a dair

S. S. Prawer *Karl Marx ve Dünya Edebiyatı* ismini verdiği bu derinlikli ve hacimli çalışmasında Marx'ın eserlerine hakimiyetini sergilemiştir. Prawer'ın kendi katkılarıyla da birlikte Marx'ın edebiyat beğenisi, edebiyata yaklaşımı, edebiyat ve politika ilişkisi üzerine fikirleri, yazılarında edebiyatçılara nasıl yer verdiği, yazılarının edebi karakteri ve daha birçok konu hakkında doyurucu bilgiler elde etmek mümkün. Marx'ın birçok kitabından yapılmış alıntılarla kitabın bir seçme yazılar özelliği gösterdiği bile söylenebilir; kitabın tamamını okuyan birisi, her ne kadar edebiyat üzerine bir kitap olsa da, Marx ve hukuk, felsefe, siyaset siyasal iktisat hakkındaki bilgilerini tazeleyecektir. Sonuç olarak *Karl Marx ve Dünya Edebiyatı* tüm Marksistlerin kütüphanelerinde bulundurmaları gereken bir kitap. Aynı zamanda edebiyata da yakından ilgisi olanlar için ise kesinlikle keyifli ve ilgi çekici bir eser olduğunu söyleyebiliriz.

24 Prawer, *Karl Marx ve Dünya Edebiyatı*, s. 185.

25 a.g.e, s. 215.

26 a.g.e, s. 298.

27 a.g.e, s. 291.